

Важна К. А. Інститут кримінальної відповідальності держави як ефективний міжнародно-правовий механізм боротьби зі злочином геноциду / К. А. Важна // Митна справа. – 2012. – №5(83). – Ч.ІІ. – Кн.І. – С.171-177.

УДК 341

К. А. Важна, аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНОМ ГЕНОЦИДУ

Розкривається недостатня дієвість чинних міжнародно-правових механізмів протидії злочину геноциду та необхідність удосконалення вказаних механізмів або створення нових. Автор наводить аргументи на користь того, що інститут кримінальної відповідальності держави може стати ефективним міжнародно-правовим механізмом боротьби із злочином геноциду.

Ключові слова: кримінальна відповідальність держави, міжнародний злочин, геноцид, міжнародно-правові механізми боротьби з міжнародними злочинами.

Раскрывается недостаточная действенность современных международно-правовых механизмов противодействия преступлению геноцида и необходимость совершенствования этих механизмов или создания новых. Автор приводит аргументы в пользу того, что институт уголовной ответственности государства может стать эффективным международно-правовым механизмом борьбы с преступлением геноцида.

Ключевые слова: уголовная ответственность государства, международное преступление, геноцид, международно-правовые механизмы борьбы с международными преступлениями.

This article describes the lack of effectiveness of current international legal mechanisms for combating the crime of genocide and the need to improve these mechanisms or create new ones. The author brings arguments that institute of state criminal responsibility is able to become an effective international legal mechanism for combating the crime of genocide.

Key words: state criminal responsibility, international crime, genocide, international legal mechanisms for combating international crimes.

Постановка проблеми. Після Другої світової війни міжнародне співтовариство держав консолідовано пристало на пропозицію, що не лише у внутрішньому праві держав, але і в міжнародному праві повинні бути закріплені імперативні норми захисту й поваги основних прав і свобод людини та найрішучіше заборонені такі злочини, як геноцид. На її втілення окрім міжнародно-правових документів у галузі прав людини, які закріплюють загальні зобов'язання держав щодо поваги і забезпечення таких прав, розроблений ряд міжнародних конвенцій, які містять конкретні норми щодо припинення й попередження міжнародних злочинів [7, с. 99-101]. Проте, не зважаючи на наявність великого об'єму напрацьованого міжнародно-правового нормативного матеріалу та його втілення у вигляді діючих міжнародно-правових механізмів боротьби із вказаним злочином, зробленого у більшості випадків не достатньо для ефективною протидії та превенції геноциду.

Зважаючи на тяжкість, характер суспільної небезпеки та масштабність шкоди і втрат внаслідок учинення вказаного злочину, надзвичайної актуальності набуває завдання удосконалення діючих й створення нових міжнародно-правових механізмів боротьби із злочином геноциду. Перспективною у вказаному контексті є ідея створення інституту кримінальної

відповідальності держави (далі – КВД), який передбачає ефективну практику впливу на геноцид.

Стан дослідження даної проблематики. Ідея застосування кримінальної відповідальності до держав за вчинення ними міжнародних злочинів (у т. ч. злочину геноциду) не є новою у науці міжнародного права. Вказане питання розроблялося й досліджувалося широким колом видатних фахівців з МП, серед яких, зокрема, (в алфавітному порядку) Р. Аго, В. Ф. Антипенко, М. Ш. Бассіоні, І. П. Бліщенко, Дж. Гінзбургс, Г. Доннедьє де Вабр, І. І. Лукашук, Ф. Малекян, В. Пелла, І. В. Фісенко та багато інших вчених. Проте, проблема кримінальної відповідальності держави саме за вчинення злочину геноциду не знайшла достатнього висвітлення у міжнародно-правовій науці.

Завдання дослідження. Завданням даної наукової статті є з'ясування можливості застосування кримінальної відповідальності до держави за вчинення злочину геноциду та перспектив підвищення внаслідок цього ефективності міжнародного права у боротьбі із вказаним злочином.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основоположником наукового напрямку, який підтримує кримінальний характер відповідальності держави за міжнародні злочини, вважають видатного румунського юриста-міжнародника Веспасіана В. Пеллу, який у 1925 р. сформував цілісну концепцію кримінальної відповідальності держави. Серед розробників та представників вказаної концепції можна назвати імена таких відомих фахівців з міжнародного права (у алфавітному порядку): Р. Аго, А. Бустаманте, Дж. Гінзбург, Г. Доннедьє де Вабр, Ж. Дюма, Л. Ле-Фюр, Ф. Малекян, К. Сальданья та інші. Кримінальний характер відповідальності держави за вчинення міжнародних злочинів визнається сучасним представником української міжнародно-правової науки В. Ф. Антипенком [1, с. 215-224].

Прихильники КВД дотримуються позиції, згідно якої відповідальність за вчинення міжнародних злочинів за об'ємом, формами і режимом її реалізації повинна відрізнятися від відповідальності за ординарні порушення МП,

зокрема: відповідальність за міжнародні злочини повинна встановлювати тяжчі негативні наслідки для держави-правопорушниці; допускається можливість (для вказаних цілей) правомірного обмеження суверенітету та міжнародної правосуб'єктності злочинної держави.

Аналогічні погляди підтримуються широким колом фахівців з міжнародного права, які, проте, заперечують кримінальний характер такої відповідальності, називаючи її міжнародно-правовою або уникають відповіді на це питання.

Представники концепції кримінальної відповідальності держави вважають, що в більшості випадків у вчиненні міжнародних злочинів винною є держава у цілому. А тому відповідальність (а саме – кримінальну відповідальність) за вчинення міжнародних злочинів і за їх шкідливі наслідки повинна нести вся держава як форма існування певного соціуму і політична організація, яка цей соціум представляє, а не лише окремі індивіди.

До форм кримінальної відповідальності держави В. Пелла та інші прихильники КВД відносять: 1) дипломатичні (попередження, розрив дипломатичних і консульських відносин і т. д.); 2) юридичні (накладення секвестру на майно громадян держави та ін.); 3) економічні (блокада, ембарго і т. д.); 4) інші (осуд, штраф, позбавлення права представництва у міжнародній організації на певний час, повна або часткова окупація території держави, позбавлення незалежності тощо) [3, с. 48].

Крім того, у «Плані міжнародного кримінального кодексу» В. Пелли передбачаються міри безпеки, що можуть вживатися стосовно держави, яка вчинила злочин, а саме: зруйнування стратегічних залізничних доріг та укріплень; заборона військового виробництва; конфіскація озброєнь; обмеження розміру військових сил; повне роззброєння, установлення на території держави демілітаризованих зон і встановлення контролю над ними; розміщення в різних точках території держави військових об'єднань у цілях контролю [9, с. 355].

Прихильники КВД використовують різноманітні елементи інституту відповідальності для виділення відповідальності саме за злочини: підкреслення суто примусового характеру такої відповідальності, що практично виключає можливість згоди злочинної держави на її реалізацію; акцент на процедурі прийняття рішення стосовно такої держави і на органі, уповноваженому приймати такі рішення, а саме спеціальному судовому органі; на важливості прийняття міжнародного кримінального кодексу. Основним завданням мір покарання за міжнародні злочини є не лише відшкодування завданих збитків у найбільш повному обсязі, а й створення умов шляхом вживання спеціальних дій для недопущення здійснення міжнародного злочину в майбутньому, тобто превенція. Така подвійність характеру наслідків вчинення міжнародних злочинів знаходить майже загальне визнання.

Представники концепції кримінальної відповідальності держави вважають, що окрім індивідів та злочинних організацій відповідальність за вчинення міжнародних злочинів повинен нести народ держави-порушниці (винятками можуть бути, наприклад, ситуації наявності тоталітарного режиму або ситуації застосування насильства державою проти власного народу), що зумовлено потужними демократичним процесами сьогодення. В демократичних державах народ бере безпосередню участь у формуванні публічної влади голосуючи, обираючи й підтримуючи певні напрями політики цієї влади та способи її втілення. Вважається, що народ у такій державі має можливість запобігти порушенню. Світове співтовариство також утворюють народи – Об'єднані Нації. Вказаний підхід до відповідальності народу, на думку представників концепції КВД, слугуватиме стримуючим чинником для ініціаторів злочину і спонукальним чинником для народу вжити заходів для попередження злочину [3, с. 46-47, 53].

Доцільним видається застосування інституту кримінальної відповідальності держави та передбачуваних в його межах механізмів у боротьбі із злочином геноциду.

Геноцид був визнаний міжнародним злочином вже у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. Резолюція 180 (II) від 21 листопада 1947 р. встановила, що «геноцид є міжнародним злочином, який тягне за собою національну та міжнародну відповідальність окремих осіб і держав». 9 грудня 1948 р. була прийнята й відкрита для підписання Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (набула чинності у 1951 р.) [7, с. 100-101].

У ст. 2 Конвенції 1948 р. вказується, що під *геноцидом* розуміють наступні дії, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; г) заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу [6]. Аналогічне формулювання визначення злочину геноциду міститься в статті 2 Проекту кодексу проти миру й безпеки людства 1996 року [11] та у статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року [13].

Згідно статті 3 Конвенції 1948 року покарання передбачається за такі діяння: а) геноцид; б) змова з метою здійснення геноциду; в) пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду; г) замах на здійснення геноциду; д) співучасть у геноциді [6].

На сьогодні у міжнародному праві за вчинення геноциду встановлена лише міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб. Це звужує дію міжнародного права та зменшує його ефективність у боротьбі й превенції вказаного злочину, адже міжнародний злочин геноциду не можливий без прямої участі як мінімум однієї держави. Вказаний злочин, як показує міжнародна практика та невтішні прецеденти, не міг би мати місця без залучення всього державного механізму, включаючи виконавчу, судову і

законодавчу гілку влади. При геноциді злочинна політика держави реалізується її центральними і місцевими органами публічної влади, закріплюється на законодавчому рівні, забезпечується правоохоронними та силовими (включаючи армію) структурами і підтримується на рівні населення (народу) цієї держави, який через інститути представницької демократії бере участь у формуванні злочинної політики й підтримує її після запровадження.

Римським статутом у ст. 25 визначено, що жодне його положення, яке стосується кримінальної відповідальності індивідів, не впливає на відповідальність держав за міжнародним правом [13]. У ст. 4 Проекту кодексу 1996 р. зазначається, що той факт, що Кодекс передбачає відповідальність для окремих осіб, не зачіпає будь-які питання щодо відповідальності держав за МП [11]. Отже, вказані документи не заперечують відповідальності держав за міжнародні злочини. Але виникає юридичний нонсенс: будучи суб'єктом міжнародного права, а, отже, у певних випадках і суб'єктом кримінального діяння (злочину), держава залишається поза межами інституту кримінальної відповідальності.

У доктрині зазначається, що слабкою стороною Конвенції 1948 року є те, що згода держави, на території якої було вчинене діяння, вважається необхідною умовою для реалізації міжнародної кримінальної відповідальності за здійснення геноциду в мирний час, так як у коло осіб, які повинні були б підлягати покаранню, входять у першу чергу представники держави, в якій було скоєно геноцид. Єдина реальна можливість отримати вказану згоду виникає у випадку відсторонення від влади злочинного правителя у результаті зміни внутрішньополітичної обстановки. Проте, якщо такого правителя буде судити національний суд, то це буде здійснюватися так, ніби злочинець діяв один (самостійно). Проблема реалізації відповідальності держави за міжнародні злочини у таких випадках практично не вирішується і не реалізується [3, с. 38-39]. Наявність такої ситуації є доказом доцільності створення міжнародного судового органу, який може виносити обов'язкові рішення незалежно від згоди держави на юрисдикцію.

А. Веіс-Вендт наголошує на зв'язку держави та геноциду. На думку дослідника, «немає форми масового насильства, принаймні в геноциді, яка б виникала спонтанно». Виникнення геноциду, за словами вченого, вимагає умисного наміру на це, переважно з боку уряду (влади), що супроводжується рекордним ростом порушень прав людини. Керівні органи не завжди можуть підкреслювати інтерес держави у геноциді, проте, шляхом детальної реконструкції ланцюжка команд, можна довести, що основним джерелом масового насильства є дії вищих ешелонів влади [14, с. 81]. Тобто, йдеться про певну складову державного механізму. А. Ноллкемпер, прихильник концепції «злочинної системи», прямо наголошує, що реалізація геноциду не видається можливою без залучення великої організації [12, с. 5].

Як пише Ю. Барсегов про геноцид вірмен, це широкомасштабний міжнародний злочин, вчинений з метою знищення цілого народу з політичних мотивів. Відповідно до заздалегідь розробленого плану все вірменське населення, незалежно від віку та статі, було умисно винищено на 9/10 території його історичної батьківщини. Із вражаючою жорстокістю були позбавлені життя 2 млн. вірмен [2].

Як зазначає Г. Верле, більше шести мільйонів євреїв стали жертвами політики винищення, ініційованої Гітлером та втіленої Третім рейхом. «Вказаний злочин став унікальним не лише у світлі кількості жертв, але і у зв'язку з «форматом» їх убивства – бюрократично спланованого з початку до самого кінця «промислового» винищення» [4, с. 345].

У 1994 році 800 000 руандійців були безжально вбиті своїми співвітчизниками та співвітчизницями, у більшості своїй з тієї лише причини, що вони належали до певної етнічної групи. Систематичне винищування чоловіків, жінок і дітей тривало протягом близько 100 днів. Жахливі звірства скоювалися ополченцями та збройними силами, а також цивільними особами відносно інших цивільних осіб. Кампанія геноциду була чітко організована і проходила за участю високопоставлених урядових чиновників та керівництва правлячої партії. Списки підлягаючих вбивству представників народності тутсі

і лідерів опозиції були складені до того, як геноцид реально розпочався. Засоби масової інформації, що розпалювали ненависть, також зіграли роль у мобілізації людей в підтримку вбивств та впливали на участь у них [5].

У своїй доповіді Раді Безпеки 2008 року у справі щодо суданської провінції Дарфур обвинувачувач МКС зробив висновок, що двоє обвинувачених індивідів були частиною набагато більшої організації та що злочини були вчинені за допомогою мобілізації всього державного апарату. «Координація різними бюрократичними органами, починаючи від військових до інформаційних публічних, передбачає існування плану, схваленого і керованого урядовою владою на найвищому рівні» [12, с. 5, 12].

Отже, існування геноциду практично неможливе поза державною системою реалізації його складових.

Очевидно, що у випадках вчинення такого міжнародного злочину говорити про якісь ефективні засоби внутрішнього захисту від цих порушень не доводиться. Вся політика відповідних держав робить такий захист практично неможливим. Сама державна структура, політична доктрина і практика державних органів виключає функціонування якихось засобів ефективного внутрішнього захисту від таких порушень [7, с. 112-113].

Роберто Аго, спеціальний доповідач Комісії міжнародного права ООН 1969 – 1980 років з теми Проекту статей про відповідальність держав, писав: «Хіба можна повірити у те, що якщо геноцид мав місце на території даної держави, це відбувалося без потурання верховної влади цієї ж держави?» [10, с. 215].

Проблемою є також те, що держава, яка проводить політику геноциду, не буде брати участь у договорах, направлених на боротьбу із вказаним злочином.

Заборона геноциду є імперативною нормою загального міжнародного права, яка є обов'язковою для всіх держав, незалежно від того, чи є вони учасниками Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього. Проте, конкретні правила реалізації відповідальності для того щоб стати обов'язковими, повинні отримати згоду держави, яка проводить злочинну

внутрішню політику, що практично нереально. Ось чому потрібно виключити елемент згоди з боку держави, винної у вчиненні геноциду.

На думку деяких дослідників, причина слабкості міжнародних договорів щодо боротьби з міжнародними злочинами полягає у відсутності дієвого механізму їх реалізації [3, с. 39-42].

Основними чинними міжнародно-правовими механізмами боротьби з міжнародними злочинами, у т. ч. зі злочином геноциду, є Рада Безпеки ООН, Міжнародний Суд ООН та Міжнародний кримінальний суд. Проте, діяльність вказаних інституцій не завжди є достатньо ефективною. У певних випадках рішення РБ можуть мати політичне забарвлення. При винесенні рішень Радою Безпеки велику роль відіграють погляди та інтереси постійних членів, які мають право вето. Вказаний орган є, передусім, політичним, а не судовим [3, с. 64; 12, с. 32, 35]. Міжнародний Суд ООН не зможе розглядати справу і виносити рішення щодо держави, яка вчинила міжнародний злочин, без її на те згоди [8]. До того ж, юрисдикція Суду не поширюється на держави, які не є членами ООН, за винятком випадків, коли такі держави надають спеціальну згоду на юрисдикцію Суду і сплачують певні внески на витрати Суду. Щодо Міжнародного кримінального суду, то згідно Римського статуту 1998 року вказаний Суд може виносити рішення лише щодо індивідів [13].

Ось чому ідеї прихильників концепції КВД про створення спеціального судового органу, який би вирішував справи щодо відповідальності держав за міжнародні злочини, видаються, як мінімум, доречними.

Висновки. Чинні міжнародно-правові механізми боротьби з геноцидом (та іншими міжнародними злочинами) у більшості випадків є недостатньо ефективними у протидії й превенції міжнародних злочинів та мають багато слабких сторін. Вказані механізми дозволяють державі на свій розсуд некриміналізувати або декриміналізувати свою поведінку, залишаючи багато можливостей уникнення їх (механізмів) регулюючого впливу або залишаючи державу поза сферою такого впливу взагалі. Інститут кримінальної

відповідальності держави своєю зобов'язувальною сутністю поглинає «вади» зазначених координаційних характеристик міжнародного права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антипенко В. Ф. Международная криминология: опыт исследования терроризма / В. Ф. Антипенко. – Saarbuckten, Deutschland : Lap Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2012. – 379 с.
2. Барсегов Ю. Геноцид армян – преступление против человечества [Электронный ресурс] / Ю. Барсегов // Электронная библиотека ArmenianHouse.org. – Режим доступа :
<http://armenianhouse.org/barsegov/genocide-ru/crime.html>
3. Блищенко И. П. Международный уголовный суд / И. П. Блищенко, И. В. Фисенко. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 293 с.
4. Верле Г. Принципы международного уголовного права : [учеб.] / Герхард Верле ; [пер. с англ. С. В. Саяпина]. – О. : Фенікс; М. : ТрансЛит, 2011. – 910 с.
5. Геноцид в Руанде 1994 года. История геноцида [Электронный ресурс] // Официальный сайт ООН. – Режим доступа :
<http://www.un.org/russian/events/rwanda/facts.htm>
6. Конвенция по предупреждению и наказанию преступления геноцида, 9 декабря 1948 года. A/RES/260 A (III) [Электронный ресурс] // Официальный сайт ООН.– Режим доступа :
<http://www.un.org/russian/documen/convents/genocide.htm>
7. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности / Ю. А. Решетов. – М. : Международные отношения, 1983. – 224 с.
8. Статут Міжнародного Суду ООН 1945 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :
http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=995_010
9. Тункин Г. И. Теория международного права / Григорий Иванович Тункин. – М. : Издательство «Зерцало», 2000. – 416 с.

10. Ago R. Remarks on Some Classes of Crimes by States / Roberto Ago // International Crimes of State: critical analysis of the ILC's draft article 19 on state responsibility / [ed. By Joseph H. H. Weiler, A. Cassese, M. Spinedi]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1988. – P. 215-216.
11. Draft code of crimes against the peace and security of mankind, 1996 [Electronic resource] // The site of United Nations Treaty collection. – Access mode : http://untreaty.un.org/ilc/texts/7_4.htm
12. Nollkaemper A. State responsibility for international crimes: a review of principles of reparation / Andre Nollkaemper // Essays in Honour of Professor Kalliopi Koufa, March 11, 2009. – University of Amsterdam, 2009. – P. 1-40.
13. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998 [Electronic resource] // The official site of the International Criminal Court. – Access mode : <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>
14. Weiss-Wendt A. The State and the Genocide / Anton Weiss-Wendt // The Oxford Handbook of Genocide studies. – New York : Oxford University Press, 2010. – P. 81-101.